

İLMÎ ESERLER SERİSİ : 5

İSLÂM MEDENİYETİ TARİHİNDE
COĞRAFYA ve TİCARET

MUHARRİRİ

Almanya: Leiden Üniversitesinde
Farisî ve Türkçe
profesörü

J. H. Kramers

TERCEME EDEN

Kur'ni kerim terceme ve tefsiri
sahibi; İslâm tarihi muharrir
ve mütercimi

Ömer Rıza

ASARI İLMİYE KÜTÜPHANESİ NEŞRİYATI
1352 H. — 1934 M.

Bu küçük risale, İslâm hars ve medeniyeti tarihinde müsbet ilimlerin ne büyük bir mevkii haiz olduğunu göstermek için hazırladığımız tetkikler serisinin birincisidir. İslâm hars ve medeniyeti, medeniyet alemine büyük ve canlı bir ilim ve fikir mirası bırakmıştır. Bu küçük risaleler bunları birer birer göstermeye çalışacak ve islâm medeniyeti hakkında muhtasar, fakat mümkün mertebe etraflı bir anseklopedi yerini tutacaktır.

Ömer Rıza

COĞRAFYA VE TİCARET

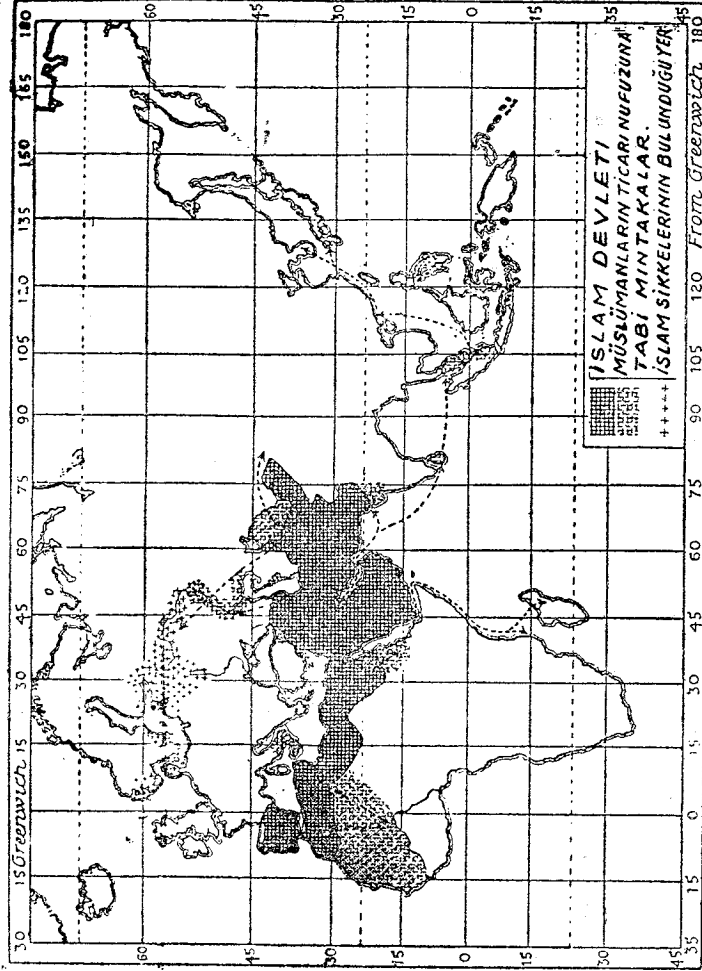
İslâm devletinin azamet ve vus'atı Milâdın onuncu asrı ortalarında Avrupa, Afrika ve Asyanın, siyaset bakımından, biçimini gösteren bir harita çizersek, insanların yaşadığı dünya parçasından en büyük kısmın İslâm devletine ve İslâm medeniyetine bağlı olduğunu görürüz. Gerçi bu geniş yerler arasında tam bir siyasi birlik kalmamıştı, fakat burada yerleşenler arasında ki müşterek dinî ve harsî bağlar o kadar sağlamdı ki müslim, gayri müslim bütün halk kendilerini geniş bir İmparatorluğun vatandaşları sayıyorlardı. Bu koca devletin dinî merkezi Mekke, harsî ve siyasî merkezi Bağdattı.

Bu büyük devlet, üç asır içinde, esas itibarile Medineden başlayan fütuhât silsilesi neticesinde teessüs etti. Arabistan onun merkezi idi. Garp tarafından Mısır ile Atlas Okyanosunun sahilleri de dahil olmak üzere bütün Şimalî Afrika sahilleri; (Asturia ülkesinin istisnası ile) bütün İspanya, Sicilye ve Girit adaları bu İmparatorluğun içinde idi. Sardunya ile Kıbrıs adaları müslümanların daimî hücumlarına uğramakta idi. Cenubî İtalya

sahillerile Bari gibi bazı İtalyan şehirleri İslâm hakimiyeti altında, Amalfi gibi bazı şehirleri de İslâmın nüfuz mıntakası içinde idi. Arabistanın Şimalinde Süriye ile Ermenistan, Kafkasyanın Cenubi Şarkîsi, İslâmın daimî hakimiyetine girmişti. Şarkın daha ilerisindeki Irak ve onun arkasındaki bütün İran ile Afganistan arazisi aynı vaziyette idi. Bu memleketlerin şimalinde olan Maveryî Nehir ile onun garbindeki Harezmi havalisi ve şarkta Fergane vadisi ile dağları İslâmiyete aitti. Sind nehri sekizinci asırda geçilmiş, onun aşağı yatağındaki havali ile Sind ölkesi İslâm devletinin hududu içine girmişti. Yalnız cenup tarafında, İslâmiyetin Afrikadaki intişarı Mısr'daki Asvan arz hattını geçememişti.

Milâdın 975 senesinde bir eser yazan İslam coğrafyacısı İbni Havkal diyorki:

“Zamanımızda İslâm devleti Fergana hudutlarından başlayarak Hursandan, Cibalden (Met diyarı), Irak ve Yemen de dahil olmak üzere Arabistandan geçerkî bu havali ancak dört ay içinde devredilir. İslâm devletinin eni Rum diyarından (Bizans İmparatorluğundan) başlar ve Suriyeden Irak, Fars ve Kermandan geçerek Fars denizi (yani Hint Okyanusu) un sahilindeki Elmansura ölkesinde nihayet bulur. Bu saha da dört aylık yolculuktur. İslâm devletinin uzunluğundan bahs ederken mağripten (Şimalî Afrikadan), Endülüsten, bahsetmedim. Çünkü buraları, bir elbisenin yeni-

Bu harita milâdın onuncu asrında İslâm Devletinin genişliğini ve ticaret noktai nazarından nüfuzunun vardığı yerleri gösterir.

leri gibidir. Mağribin şark ve garbinde İslâmiyet yoktur..

İbni Havkalın saydığı bütün bu memleketler yalnız dinî bir vahdet değil, kudretli bir siyasi camia teşkil ediyor ve onun için o zamanki dünyanın en kuvvetli merkezî devleti sayılıyordu.

O zamanın bir de Avrupa Hristiyanlık âleminin siyasi şeraitini de nazarı dikkate alacak olursak Avrupanın ne derecede bu muazzam islâm devletine tâbi olduğu tevazzuh eder. Bu sırada İslâm sahillerinin hâkimiyeti altında yaşayan Akdenizin cenup sahilleri aşılmaz bir mania teşkil ediyordu. Şarkta Bizans imparatorluğu Ermenistan tarafında Müslmanlıkla yüz yüze duruyor, Kafkasyanın şimali ile şarkî Avrupa, müslümanların olduğu kadar hristiyanların nüfuzu altında yaşayan yarı medenî milletlerle meskûn bulunuyordu. Yalnız Avrupanın şimalinde ki putperest milletler yayılmağa başlamış, daha sonra Onikinci asırda İslâmın siyasi ve iktisadî hâkimiyetini baltalamağa yardım etmişlerdi.

İki rakip dine ait hac merkezlerinin birbirine nisbetle coğrafi vaziyetleri, çok farklı idi. Hristiyan Avrupanın dinî merkezi olan Kudüs, 638 denberi müslümanların hâkimiyetine geçmişti. Fakat müslümanlar burasını fethettikten sonra Avrupa hristiyanlarının mukaddes saydıkları maka-

matı ziyaret etmelerine mani olmadılar. İslâm fet-hinden sonra Kudüse giden hristiyanların yazdıkları seyahatnamelerden bize kadar intikal edenler 680 de Frank Arculf, 725 te Sakon Willibald tarafından yazılanlarla 870 de Romadan kalkıp Kudüse giden Bernard namında biri tarafından yazılandır. Şüphe yok ki müslümanlar tarafından fetholunan diyar hakkında malûmat verenler yalnız bunlar değildiler. Bizans imparatorluğundaki hristiyanlarla Mısırdaki, Suriye ve Iraktaki dindaşları arasındaki münasebetler de bu hususta mühim bir rolü haizdi.

İslâm âlemindeki vaziyet bambaşka idi. Müslümanların hac merkezi olan Mekke, coğrafi bir merkezîyeti haizdi. Hac farizesi islâmiyetin beş esasından biri idi. Onun için islâm âleminin her tarafından gelen müslümanlar, Mekke'de birleşiyorlardı. Hac farizasının ifası, müslümanların dinî birliğini koruduktan ve ilerlettikten başka bütün islâm memleketleri arasında ticaret bağlarını da maddeten sağlamlaştırıyor ve bu sayede müslümanların birbirlerine ait memleketleri tanımalarına saik oluyordu.

Hristiyan Avrupaya ait hars
Müslümanlar Avrupa'nın medeniyet sefleleridir Hristiyan Avrupanın her taraftan islâmiyet ile çevrilmiş olduğu zamandan bin sene geçmiştir. Bu devir içinde Avrupa, meskûn ve mamur âlemin cenup ve Şark kısımları arasında duran engelleri aşmış bulunuyor. Şüphe yok ki

Avrupa birçok şeyleri kendi kuvvetine ve kendi teşebbüsüne borçludur. Fakat Avrupa, bir zamanlar dünyaya hâkim olan müslümanların irfan ve tecrübesinden de, vasi mikyasta istifade etti. Onun için Avrupanın, coğrafya bilgisini arttırmak, dünyayı keşf ve dünya ticaretini idare etmek itibarile, müslümanları kendi medenî selefleri tanıması lâzımgelir. Müslümanlığın bu sahalarda asrî medeniyetimiz üzerindeki tesiri, ticaret ve denizcilik lûgatçesindeki, aslı arapça kelime ve ıstılâhların çokluğula anlaşılır. Bu tesirin derece ve ölçüsünün tayini bugünkü coğrafya bilginimizin dayandığı esasların tarihî inkişafını tettebbüle mümkün olur. 1840 senesinde Jaubert'in İdrisi tarafından yazılan coğrafyayı Fransızcaya terceme ve neşrettiği zaman bütün dünyanın coğrafya bilgisini, bilhassa Afrikaya ait malûmatını genişleteceği kanaati hâkimdi.

Hars ve medeniyet vadisinde selefimiz olan müslümanların dünya hakkındaki bilgimiz üzerindeki tarihî tesirlerini tetkik etmenin kendine göre güçlükleri bulunduğunu söylemek lâzımdır. Bununla beraber bu işe teşebbüs ediyoruz.

İslâm tarihinin ilk 150 senesi
Müslümanların coğrafya tetkikleri zarfında Müslümanların, bir ilim olmak haysiyetile, coğrafya hakkındaki bilgileri hristiyanlık âleminin bilgisinden üstün değildi. Müslümanlar arasında coğrafya tettebbü-

leri ilk önce Yunan nüfuzu altında başladı. Dokuzuncu asırda, bilhassa Halife Memun (813 - 33) devrinde, müslümanların Yunanca ile yazılan eserleri terceme etmekle Yunan medeniyetinin manevî varisleri olmalarının neticelerinden biri, onların "Batlamos,, tarafından yazılan coğrafyaya aşina olmaları idi. Batlamos tarafından yazılan eserin gerçi eski bir tercemesine tesadüf etmiyoruz, fakat heyetşinas Harezmi bu eseri 830 da adapte etmiş bulunuyordu. Yalnız bu eserle birlikte bulunması lâzım gelen harita kaybolmuştur. Harezminin tul hatları ile arz hatlarının ekserisi Batlamosa aittir. Fakat bu eser islâmî fütuhattan sonra vücut bulan mevkilerin coğrafyâi vaziyetlerini de göstermektedir.

Daha sonra ilâve olunan şeylerin, yeni rasatlarla yapıp yapılmadığı belli değildir. Yalnız Memunun Suriye çölünde coğrafyâi bir derecenin ölçülmesini emrettiğini, aynı zatin, aralarında Harezminin de bulunduğu yetmiş alimi arzın şeklini tespiti memur ettiğini biliyoruz. Bunlar daha sonra yazılan bir eserde anlatılmaktadır. O halde Harezminin eserinde islâm alimleri tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri de bulunduğunu farzedebiliriz.

Sonra bu eserde, Batlamosda görülmeyen başka tesirler de görünüyor. Bunların biri arzın yedi mıntaka veya iklime taksimidir. Bu taksimin izlerine, Eratosthenesden itibaren Yunan alimleri

arasında gerçi tesadüf edilir. Fakat meskûn alemin böyle mıntakalara taksim nazariyesinin menşei itibarile (İran-Babil)e ait olması ve bu yüzden müslümanların coğrafyâi eserlerinde ehemmiyet kazanması çok muhtemeldir.

Müslmanlar bu sırada hristiyan ilâhiyatçıları tarafından *Arzın mıntakalara taksimi ve memleketler hakkında malûmat verilmesi* inkâr olunan arzın küreviyeti fikrine itiraz etmediler. Fakat onu isbat etmek ihtiyacını da duymadılar. Bu da islâm coğrafyası ile islâm heyetinin kendiyollarında yürümelerinin sebebini izah eder. Ferganî (860), Bettanî (900), İbnî Yunus (1000), ve büyük Birunî (1030) gibi heyetçileri arzı yedi mıntakaya taksim ederek tul ve arz hatları cetvellerini yapmakta devam ettiler. Fakat memleketler hakkındaki malûmatı başka eserler veriyordu. Bu devirde, bu vadiye yazı yazanların başlıcaları İbni Hurradazbeh (870), Yakubî (890), İbnülfakih (903), İbni Rusta (910) dir. Bunlar islâm alemine mensup memleketlerin idarî, topoğrafî ahvali hakkında malûmat verdikten başka mesafeleri ve mevkileri izah ederler. Bu eserlerde müslüman olmayan memleketlere de ehemmiyet verilir. Uzak şarktaki memleket ve adalardan bahsedilir, Bizans imparatorluğu hakkında malûmat verilir ve bunlara dair bir takım hikâyeler ilâve edilir. Deniz kaptanı Sıraflı Süleymanın

Hindistan ve Çine vuku bulan seyahatlerinin hikâyeleri de bu devre aittir.

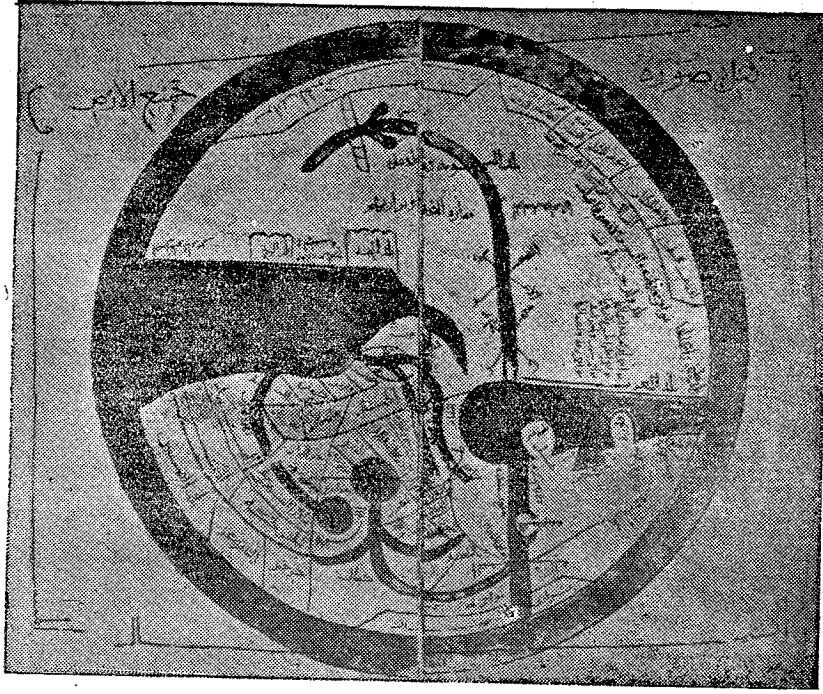
İslâm'da edebî coğrafya mektebinin inkişafı Onuncu asırda edebî coğrafya mektebi inkişaf etti ve bu mektep müslümanların coğrafyaya ait düşünceleri üzerinde devamlı bir tesir icra etti.

Bu mektebe ait eserler, daha eski eserlere istinat etmekle beraber, islâm devletine giren yeni memleketler hakkındaki malûmat ile zenginleştirilmişti. Zaten bu devrin coğrafya muharrirlerinden çokları, seyyahlar. Bunlar tetkiklerini haritalarla tekmilliyor, yazdıkları metinler bu haritaları tavzih ediyordu.

Arzı küre gösteren dünya haritası Bu haritaların birincisi bütün dünya haritasıdır. Bu haritada arz yuvarlak ve Mekke onun merkezi olarak gösterilmektedir. Kürei arzı ihata eden Okyanus vardır. Bu Okyanusun iki körfezi arza saptanmakta ve bir noktada birbirine yaklaşmaktadır. Bu nokta Süveyş berzahıdır. Körfezler Akdenizle Hint Okyanusudurlar. (O zamanın tabirile Rum denizi ile Fars denizi). Bu haritaya göre Arabistan dünyanın merkezidir. Şimalî Afrika, İspanya, Mısır ve Suriye daha sonra mevzuu bash edilir. Bu havali, Rum denizinin tarifi ile ikmal olunur. Coğrafi tariflerin ikinci kısmı İslâm âleminin şark kısmı ile meşgul olur ve Iraktan başlayarak Mâverâyi Nehirde hitam bulur.

Coğrafi hakikate mutabık eserlerin intişarı Bu vadide coğrafi bir eser yazan ilk muharririn Ebu Zeyd El Belhî (934) oldığı söyleniyor. Belhî, Sâmân oğullarının sarayında yaşayan meşhur âlimlerdendi. Kendisini Sâmân oğullarının veziri olan ve metni hâlâ Avrupaca meçhul muazzam bir coğrafya eseri yazan Ceyhanî himaye ediyordu. Gerçi Belhînin eseri de kaybolmuş ise de diğer birtakım coğrafyayî eserler de onun sistemi dairesinde yazılmıştır. İstahrî (950) İbni Havkal (975) ve daha fazla istiklâlini muhafaza eden Makdisî (985)nin eserleri bunlar arasındadır. İhtimalki bu coğrafya mektebi, Sâsânîler devrinden kalma eski İran an'anelerine de kısmen vâris olmuştu. Bunların Hint Okyanusuna Fars denizi demeleri de buna delâlet eder. Bunların yaptıkları haritalar aynı sıralarda Avrupada yapılan ve İspanyol rahip Beatus'un (730-798) haritasına dayanan haritalardan daha çok fazla coğrafiyâî realiteye mutabıktır. Onuncu asırda İslâm âlimleri tarafından yapılan haritalarda sahil hatlari nehirler tebarüz ediyor.

Hususî sahalar hakkında coğrafi tetkikler Bu sıralarda yazılan diğer coğrafya eserlerinde ancak birer saha ile iştilal edilir. Hermedanînin Arabistanı, Bîrûnînin Hindistanı tarif için yazdıkları eserler bunların en meşhurlarıdır. Bu çeşit eser-

Dünya haritası

İbni Havkalın 975 M. da yazılan coğrafyasındaki haritadır. Bu harita 1087 de istinsah olunmuştur. Cenup yukarısidir. Soldaki büyük deniz Hint Okyanusudur. Sint, Dicle, Fırat nehirleri bu Okyanusa akıyor. Sağdaki küçükçe deniz, Akdenizdir. Mora ve Kalabriya yarımadaı onun şimal sahilinde görünüyor. Nil nehri cenuptan geliyor ve şimalde Karadeniz göze çarpıyor.

lerin bir çoğu, bizim elimize tam olarak geçmemişse de daha sonra yazılan eserlerde bunlardan bahsolunuyor ve bu sayede onları da tanıyoruz. Halife Muktedir tarafından 921 senesinde Volga Bulgarlarına gönderilen İbni Fadlânın yazdığı rapor bunlar arasındadır.

Mes'udî tarafından yazılan eser, hususî bir mevkii hâizdir. Bütün İslâm âlemini gezen dolaşan bu âlim, seyahatleri esnasında coğrafyaî ve entoğrafyaî bir çok malûmat da toplamış, bir çok eserler yazmış, bunlardan 956 da yazdığı iki eser pâyidâr olmuştur. Bu eser, İslâm âlemi coğrafyacılarının telâkkileri ile kara ve deniz seyyahlarının müstakil coğrafyaî telâkkileri arasındaki farkı gösterdiği için büyük bir kıymeti hâizdir.

Bu eserler, bir mesele hakkında İslâm âlimleri arasında revaç bulan fikirleri bildirdikten sonra bunları tenkit eder.

Meselâ bunlar Hint Okyanusunun genişliği hakkında malûmat verdikten sonra Fars körfezinden kalkarak denizde seyahat edenlerin, âlimler tarafından verilen ölçüleri kabul etmediklerini, hatta bu denizlerin, bir takım istikametlerde ucu bucağı bulunmadığına dair iddialar ileri sürdüklerini ilâve ederler. Bu mütâlealar, Hint Okyanusunun, bütün küreyi ihata eden Okyanusun bir girintisi olduğuna, onun da Akdeniz gibi daracık bir methali bulunduğuna dair ileri sürülen mütâleaları baltalıyordu.

Yukarıda mevzuubahs ettiğimiz Makdisî de Hint Okyanusunun şeklini anlatırken bazılarının onu bir taylesan şeklinde tarif ettiklerini, bazılarının onu bir kuş biçiminde saydıklarını, fakat bir mütehassısın uzun tetkiklerden sonra ona kum üstünde bu denizin şeklini çizdiğini, bu şeklin bir taylesan veya kuşa benzemiyerek körfezlerle, yarımada ların teşkil ettiği gayrimuntazam hatlardan ibaret bir şekil olduğunu anlatır.

Mes'udînin Çini ziyaret ettiği, Afrikanın şark sahillerine vakıf olduğu ve bundan başka heyet-coğrafyasını da kavradığı anlaşılıyor. Çünkü onun garip bir mütaleasına göre aynı iklimde olan mühim şehirlerin hepsi de aynı tul hatları üzerinde bulunmaları icap eder.

Onbirinci asır, daha az parlak olmamakla beraber, onuncu asrın izlerinden ilerledi. Bu asrın en tanınmış müellifi Endülüs müslümanlarından olan Muhammed Elbekri (1067) dir.

Onun büyük eserinden yalnız Afrikaya ait olan kısım tabolunmuştur. Bu eserde mesafeler hakkında daha değerli malûmat verilmekte, bilhassa sahil hatlarına ve bu hatların limanlarına ve mahreçlerine ait izahlara itina edilmektedir. Aynı sıralarda seyyah Nasır Husrev'in seyahâtnamelerile karşılaşıyoruz. Horasandan gelen bu zat Mısır ve Mekkeyi ziyaret eden ince bir müdakkik olmakla

beraber arzın umumî teşekkülü hakkında yanlış fikirler besliyordu.

On birinci asır, islâm âleminin *İslâm âleminin uğradığı siyasî darbeler* mefkûrevî birliğine ağır darbeler indiren hadiselerle şahit oldu. İslâm âleminin şarktaki yarısı 1050 sıralarında Selçuk

Türklerinin istilâsına uğramış, garpteki yarısında ise Sicilye adası, İspanyanın mühim bir kısmı, hatta Afrika sahillerinin bazı mevkiileri hıristiyanların istilâsına uğramıştı. İslâm âleminin başlıyan inhilâl yüzünden kaybolmaya yüz tutan siyasî kudretini Selçukîlerle Eyyubîler, ehli salıp muharebelerinde bir zaman için tuttular ve yükselttiler.

Fakat bu hadiseler, islâm edebiyatında yer tutan coğrafya telekkileri üzerinde tesir etmedisade bu sırada müslümanların

heyetci coğrafyaya yaklaştıkları görülüyor. Onun için İbni Havkaldan istinsah olunan dünya haritasının, yuvarlak değil, fakat arzın meskun kısmına müşabih elliptical bir şekilde olduğu görülüyor.

Bu devrin en parlak müellifi İdrisîdir. İslâm coğrafyacıları içinde nazarı dikkatimizi en fazla celbe değer âlim budur. Kendisi Sicilyanın hıristiyan hükûmdarı Kral ikinci Rogerin sarayında, şark ve garp harsının birleşme noktası sayılacak sahada çalışmış, sonra müslümanların coğrafya ilmindeki muvaffakiyetini kemalile temsil etmiştir.

İslâm irfanının faikiyeti Idrisî seleflerinin eserlerinden istifade etmiş isede Kral Rogerin o zaman ta nılan dünyanın tarifini bir islam alimine tevdi etmesi, islâm irfanındaki faikiyetin o zaman ne kadar iyi anlaşıldığını göstermeye kifayet eder.

Hıristiyan saraylarında islâm ülemasının eserleri Secilyanın hükûmdarlık sarayı yarı şarklı bir saraydı. Kral Rogerin kendisine bir coğrafya yapılmasını istemesi şarklılık eseri idi. Eski zamanlardan beri büyük İskenderle bazı İran Şehinşahları gibi hükûmdarlar, ayaklarının ucunda duran bir arz resmi yaptırmak itiyadında idiler. Halife Me'munun coğrafya ile alâkadar olmasında da, onuncu asırda Saman oğullarının sarayında bir coğrafya mektebinin terejemesinde buna benzer bir arzu vardı.

İdrisînin yazdığı mukaddemeye göre Kral Rocer bu kitap için malumat toplamak üzere her tarafa adamlar göndermiş, o da Halife Memun gibi büyük bir dünya haritasının yapılmasını emretmiştir. İdrisînin eseri de haritalar ihtiva etmektedir. Belki bu eserin en mühim tarafı haritalarıdır. Çünkü bu eserin metni bu haritaları izah ediyor. Bu eserin en güzel baskılarından ikisinde yetmiş harita bulunmaktadır. İslâm heyetçileri arzı yedi iklime taksim ettikleri için bu haritaların her biri arzın beşte birini temsil ediyor.

Bu haritalarda müslümanlara mahsus iki büyük deniz telâkkisi muhafaza edilmekle beraber diğer tafsîlât, bilhassa Akdeniz sahillerine ait olanları, daha evvelki islâm haritalarından daha fazla hakikate mutabık bulunmaktadır.

İdrisî tarafından yazılan eserin, islâm ve hıristiyan medeniyetlerinin, hem tarihçe, hem coğrafyaca birleşme noktasında yazıldığı halde, Sicilya, İtalya, veya sair hıristiyan ölkelerinde meçhul kaldığını zan etmek çok güçtür. Bununla beraber bu gün onun tesirlerinin izlerine tesadüf olunamıyor. Bu eserin ilk tercemesi Roma da, 1609 da basıldı. Terceme, eksik bir ihtisardan yapılmış, mütercim müellifin adını bile tanımamıştı.

Müslümanların yazdıkları kıymetli seyahatnameler Coğrafya edebiyatı, İdrisîden sonra, büyük bir orijinalite (asliyet) iddia edemezse, bu devirde, seyahatnameler çoğalmıştır. Bunların en çok tanınmış, 1192 de Mekke ve İraka giden Endülüslü İbni Cübeyr ile bir asırdan fazla bir zaman sonra bütün islâm âlemini gezen, Seylan ve Maldiva vardktan başka İstanbulu ziyaret eden, son seyahatlerini 1353 te Afrikanın içlerinde yapan Faslı İbni Batutadır.

Afrikanın içlerine dair 1250 de değerli bir seyahatname yazan bir âlim de kitabına malik olamadığımız İbni Fatmadır. Yalnız müellif İbni Sait, 1274 te onun eserinden istifade etmiştir. İbni Saidin yaz-

diği eser, son derece dikkate değer. Çünkü tavsif ettiği yerler hakkında daha tafsilât vermekle beraber mevzuunu İdrisînin usulü dairesinde yazmış ve müslümanların Afrika hakkındaki bilgilerinin ne kadar büyüdüğünü göstermeğe muvaffak olmuştur.

Bundan başka bu müellif, heyetci coğrafyaya daha fazla yaklaşmakta ve büyük şehirlerle diğer yerlerin coğrafi mevkilerini tam bir isabetle tayin etmektedir.

Aynı müellif Suriyedeki Hama Emiri Ebülfidanın en belli başlı me hazlerinden biridir. Ebülfidanın 1327 de yazdığı eser, Avrupada 100 sene evvel, İdrisîden sonra en çok tanılan islâm coğrafyacısı idi. Halbuki bu eser, daha evvel yazılan eserlerden toplanmış fakir bir mecmua idi.

Daha değerli bir mecmua **Coğrafya ka-** Yakutun (1228) büyük coğrafya **musu** kamusudur. Bu eser, corafyaî a'lamın hepsini Alfabe sırasile ihtiva etmektedir. Bu eser teracimi ahval noktai nazarından olduğu kadar coğrafya noktai nazarından mühimdir. Muharririn maksadı doğdukları veya yaşadıkları yere nisbet olunan zatların künyelerini izah etmektir.

Bu çeşit teliflerin diğer bir nev'i de Kazvinînin (1275) eseridir. Bu zata Arap edebiyatının Plinisi denir. Kendisi bir kozmoğrafya ile bir coğrafya

yazmış, bilhassa Cermanların memleketleri hakkında malûmat vermiştir.

Umumiyet itibarile, Kazvinîden ayrılmamakla daha kudretli ve orijinal bir coğrafyacı Dimişkidir. (1325).

İdrisîden sonra islâm coğrafyacılarının büyük sayısı bu devirde coğrafya meselelerinin çok geniş bir surette tetkik olunduğunu gösteriyorsa da artık bir islâm coğrafya mektebinden bahse imkân kalmıyor. Moğulların istilâsından sonra islâm âlemi mefkûrevî, hatta harsî birliğini kaybetti. Bununla beraber islâmiyetin bu sırada yeni terakkilere mazhar olduğu, Türk hamleleriyle Anadolu da ve Orta Asyada intişar ettiği, bundan başka ticaret ve irşat gibi sulh yollarile Afrika içlerinde yayıldığı doğrudur. Onun için Arap ve Acem telifatı bu memleketler hakkında malûmat vermekte devam ediyor.

Fakat artık hıristiyanlar da, bilhassa İtalyanlar da seyahat ve keşif faaliyetine başlamışlardı. On dördüncü asrın Mısırlı mülliflerinden "Ömerî", Anadoluyu tarif ederken bir Cenevizliyi me haz olarak gösteriyor.

Bu devirde islâm âlimleri tarafından yazılan coğrafya eserlerinde daha fazla bir tek memleket ile, onun müesseseleri ile iştilal ediliyor. Meselâ Kölemenler devrindeki Mısır birçok müellifler tara-

findan tarif olunuyor. Bunların en iyisi Makrizî (1420) nin Mısra ait olan muazzam eseridir.

İslâmî coğrafya fikirlerini hristiyan muharrirlerin ka- bulü Yukarıda soylediğimiz gibi edebî islâm coğrafyası orta çağlarda Avrupanın fikir âlemi üzerinde doğrudan doğruya fazla bir iz bırakmış görünmüyor. Müslümanların coğrafyâ fikirlerinin hristiyan muharrir-

ler tarafından kabul edilmiş olduğunu gösteren delillerden biri, 1321 de Marino Sanuto tarafından ikmal ve papaya itihaf olunan dünya haritasıdır. Bu harita yuvarlaktır ve merkezi Kudüstür. Bu suretle ehli salip ruhunu canlandırmak yolunda yorulmak bilmez bir şekilde çalışan bu adam, mah vetmek istediği insanların ilmini tetkik edenlerden biri olduğunu göstermişti.

İslâm heyetçilerinin Avrupalı ilmi üzerindeki tesirleri İslâm heyetçilerinin coğrafyaya hizmetlerinden yukarıda biraz bahsetmiştik. Bunun orta çağlardaki Avrupa ilmi üzerindeki tesiri coğrafyanın tesirinden daha fazladır. Bunların

eserlerinden bir çokları erkenden terceme olunmuştu. Meselâ (900) de yazan Bettaninin zeyci Tivoli Plato (1150) tarafından terceme edildi. Her memlekete mensup hristiyan âlimlerinin Arap irfan âlemine aşına olmak üzere toplandıkları başlıca merkez, yedinci Alfons tarafından zaptedil-

dikten sonra, Toledo şehri idi. Burada coğrafya noktai nazarından yapılan tettebbüler, her şeyden evvel, karanlık devirlerde unutilan, arzın küreviyeti akidesini muhafaza etti. Yoksa bu akide müslümanlar sayesinde muhafaza edilmeseydi, Amerikanın keşfine imkân kalmazdı.

İslâm heyetşinasları coğrafya ile muayyen yerlerin tul ve arz hattını tayin noktai nazarından meşgyl oldular ve anlaşılan harita çizmeyi düşünmediler. Onların tul ve arz hatları cetvelleri, yedi iklim taksimine göre yapılmıştır. Hristiyanlar, islâm âlemi coğrafyasından fazla, bu ilimle alâkadar oldular. Bunun neticesi olarak Onikinci asırda lâtince ile heyet cetvelleri görünmeğe başladı. Bazan bunlarla birlikte coğrafyâ cetveller de görünüyordu. Bazı hristiyan âlimleri arzın yedi iklime taksimini de kabul ettiler.

İslâm coğrafya nazariyesi Amerikanın keşfine saik olmuş- tur Fakat islâm âlimlerinin bıraktıkları daha büyük bir miras, arzın malûm olan yarım küresinin bir merkezi veya bir "dünya şahikası,, bulunduğu fikrini ileri sürmeleridir. Bu merkez veya şahika, onlarca,

şark, garp, şimal ve cenuptan müsavi mesafelerde bulunuyordu. Battanî bu arz kubbesinden bahsederken onun bir ada olduğunu söyler, onun devrine mensup diğer bir âlim (İbni Rüste) ona (Arin kubbesi) diye anar. Arin kelimesi, Hintçe

Ujyiyaini nin arapçalaştırılmışıdır. (Batlamyos coğrafyasında ondan Ozene diye bahseder) . Burada bir heyet rasathanesi bulunuyor, ve onun zaval hattı üzerinde, dünya kubbesinin bulunduğu zan olunuyordu. İslâm âlimleri gibi onların hiristiyan tilmizleri bu fikri pek büyük bir ehemmiyetle karşıladılar. Bunların arasında 1126 da Harezminin müsellesat cetvelini terceme eden Bathlî Aberald, Cremona'lı Gerard (1114 - 87), onüçüncü asır ricalinden olan Roger Bacon ile Albertus Magnus bunlar arasında idi. Hattâ bu Ariu veya Arzin nazariyesine 1410 senesinde neşrolunan ve Kardinal Peter tarafından yazılan İmago Mundi adlı eserde tesadüf edilir. Kristof Kolomp bu nazariyeyi bu kitaptan öğrenmiş, kendisi bu yüzden dünyayı bir armut şeklinde tasavvur etmiş, onun garp tarafını teşkil eden yarı küre de, şark tarafındaki Arin şahikasından daha sivri bir merkez bulunduğu ve bunun armut şeklindeki kürenin alt kısmını vücade getirdiğine kani olmuştu.

Bu suretle islâm coğrafya nazariyesi, yeni dünyanın keşfine saik olmak hususunda bir pay iddia edebilir.

Aynı nazariyenin tesirini daha başka bir sahada da görüyoruz.

İslâm coğrafya nazariyesinden Dantenin istifadesi

İslâm irfanına birkaç noktai nazardan borçluluğu tahakkuk eden şair Dante'nin yaz-

dığı Cehenneme bir mahal tayin etmek için, bu nazariyeden isrifade etmiş olması çok muhtemeldir. Çünkü Dante bu Cehennemini yarı kürenin garp kısmında bir dağ olarak gösterir.

İslâm denizciliği dokuzuncu asırda azamî genişliği bulmuştu. Hint Okyanusunda yapılan seferlerin ehemmiyeti, Asya ile Afrikanın islâm dairesine girmiyen sahillerile ticarî münasebet tesisini gösterir. Akdenizdeki ticarî hareketler, bu denizin islâma ait kısımlarına münhasırdı. Hristiyan limanları ise daha fazla askerî bir mahiyette idi.

O halde Hint Okyanusundaki faaliyet daha çok büyük ehemmiyeti haizdi. Bu faaliyetin üssü, Basra körfezi idi. Buradaki Basra, Ubulla, Siraf gibi limanlarla Umman sahili üzerindeki limanlar, islâmdan önceki devirlerde bile ehemmiyeti haizdi.

İslâmiyetin zuhuru ve siyasi merkezinin Irakta teessüsü bu faaliyetin büsbütün canlandırdı. Onuncu asır ortalarına doğru İslâm gemileri Çinin bugün Kanton namile anılan Çin limanı Hanfuya varmıştı. O zaman, bu şehirde mühimce bir islâm cemaati yaşıyordu. Ve burası, Çin ile yapılan ticaretin merkezi olmuştu.

İslâm seyahle- nin bir kısmı buradan daha fazla
rının Kora ve şimale ilerlemiş oldukları için
Japonyaya u- onların Kore ve Japonyaya
**zanmaları varmış ve buralarını tanımış ol-
dukları muhtemeldi. 878 de
bu havalide vuku bulan teşevvüşler yüzünden
Hanfu da harap olmuş ve anlaşılan bu yüzden ti-
caret faaliyetleri inkitaa ugramıştır. Çünkü bu ta-
rihten sonra islâm gemicileri madenlerle meşhur
olan Malakanın garp sahillerinde bulunması icap
eden Kala şehrinden ileri gitmediler. Kala şehri
Zaboj hükûmdarına aitti. (Cava) kelimesi de arap-
çaya bu şekilde çevrilmişti.**

Somatra ada- mesinden ilk önce murat olu-
sındaki müslü- nan yer Sumatra adası idi. Bu-
**manlar rası, Şrivavya İmparatorluğu-
nun müreffeh merkezi idi. İbni
Ruste (900), Süleyman (850) ve onun muakkibi Ebu-
zeyd gibi müelliflerin yazılarından anlaşıldığına gö-
re islâm denizcileri bu denizlerde tam kendi yurt-
larındaymış gibi idiler.**

Müslümanların Islâm gemicileri Seylan adası,
Seylan ve Hin- Hindistanın garp sahilleri ile
**distanla tica- ticaret yapıyor, müslümanlar
retleri Bombay civarında yerleşmiş bu-
lunuyorlardı. Müslümanların i-
daresi altındaki Sind havalisin-**

deki Daibul şehri bu havalinin en mühim tica-
ret merkezlerindendi.

Afrikanın şark Afrikanın şark sahillerinde
sahillerinde ve müslümanlar, onuncu asırdan
Madagaskarda itibaren altınlarla meşhur olan
müslümanlar Sufala memleketine muvasalat
ettiler.

Bu havalinin mukabilinde
bulunan Madagaskar adası, müslümanlarca Vak
vak adası diye maruftu.

Fakat islâm muharrirleri, Çin ülkesinin muka-
bilinde olan bir Vakvaktan da bahsederler. Bu-
raya ait tafsilât daha fazla Japonyaya intibak
ediyor. Bu yüzden coğrafya kitaplarının metinle-
rinde bazı karışıklıklar görülse de bu karışıklık
denizcileri yollarından alakoymamış, ve onların
hareketlerine engel olmamıştır. Bu denizcilerin
seyahatları Arap edebiyatında mühim bir mevki
almış, ve bunlara verilen masal rengi "Sindbat,"
gibi seyyahların maceralarını binbir gece masal-
larında yaşatmıştır.

Esasen asırlardanberi Fars denizi etrafında
temerküz eden asırdide denizcilik an'aneleri, daha
sonradan bu denizlerde seyahat eden veya bu
sulara hâkim olan Portekiz, Türk, İngiliz, Fele-
menk milletlerine yol hazırlamıştır.

Vasko de Goma 1498 de Afrikayı dolaşarak
Şarkî Afrika sahilindeki Molindi'ye muvasalat
ettiği zaman, ona Hindistan yolunu gösteren kı-

lavuz bir araptı. Portekizlerin verdikleri malûmata göre bu arap kılavuzun mükemmel bir deniz haritası bulunduktan başka birçok deniz âletleri de bulunuyordu. Bu devre ait Arap menbaları da bu hikâyeyi biliyorlar ve Ahmed ibini Macit adını taşıyan bu kılavuzun ancak sarhoş edildikten sonra Portekizler tarafından ikna olunduğunu bildiriyorlar. Aslı olmaması muhtemel olan bu hikâyeye Portekizlerin bu denizlere gelmelerindeki ehemmiyetin müslümanlar tarafından çok iyi kavrandığını göstermektedir.

Bu hikâyede mevzuubahs olan Ahmed ibini Macit, Hint Okyanos, Bahri Ahmer, Fars körfezi, Cenubî Çin denizi ve Şarkî Hint adalarında denizcilik hakkında bir eser yazmakla da maruftur. Hattâ Sir R. F. Burton e göre bu ibni Macit geçen asırda Afrika sahillerinde yaşayanlar tarafından posulanın muhterii olmak sıfatile tebci ediliyordu.

Müslümanlar Süveyş kanalı- nı açmayı düşünmüşlerdi Süveyş berzahını açmak ve Akdenizi Kızıl denizle bitiştirmek fikri Abbasi halifelerin ilklerinden birine atfolunursa da bu fikir gerçekleşmemiş ve daha sonra bu kanalın açılması islâm âlemi namına bir tehlike sayılmıştı. Onun için Akdenizdeki islâm denizciliği şark sularındaki faaliyetlerden ayrı kalmış, Akdenizdeki ticaret islâm limanlarına inhisar etmişti. Hiristiyan memleketlere her iki taraftan, hem müslü-

manlar, hem hiristiyanlar tarafından mukavemet edemiyordu. Bunun neticesi olarak İskenderiye limanile diğer bazı eski limanlar inhitata uğramış, Tunus Şimalî Afrika ile İspanya limanları arasında büyük bir ticaretin merkezi olmuştu.

Akdenizde hiristiyan gemiciliğinin inkişafa başlaması Ehli Salip harplerinin başlangıcından itibaren Akdeniz İslâm denizciliğinin inhisar ettiği saha olmaktan çıkmıştır. Müslümanlar bu sırada İspanyanın bir kısmını, Sicilya adasını, İtalya sahili üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmişler, İtalyanın Cenuve ve Pisa limanları inkişafa başlamıştı. İslâm seyyahı İbni Cübeyir 1192 de Sutadan İskenderiyeye gitmek için bir hiristiyan gemisinden istifade etmişti. Deniz hakimiyetinin bu intikal devri, hakikatte şiddetli bir takım şerait dairesinde vuku bulmamıştı. Bunun manası önce yolcu veya köle olarak seyahat eden hiristiyanların artık kendi hesaplarına seyahat etmeleri veya ticaret yapmaları idi.

Beynelmîlel denizcilik lûgatçesinde arapça kelimeler Bu günkü beynelmîlel denizcilik lûgatçesinin aslı arapça az kelimeleri muhtevî olmaması, müslümanların eskiden denizler üzerinde hakimiyet ve tefevvuklarını göstermektedir. Bunlar arasında Amiral, Kablo, şilep, Barka gibi kelimelere tesadüf ettiğimiz gibi, Hint Okyanusunun deniz lisanına mahsus olan "Monsun," kelimesine de tesadüf ediyoruz.

Pusula müslümanlardan hristiyanlara geçmiştir İbni Macitten bahs ederken pusuladan da bahs etmiştik. Bu zat kendi eserinde pusulanın asıl muhteri olarak Hazreti Davudu gösterir. Fakat müslümanların hristiyanlardan önce bu aleti tanıdıkları isbat olunamaz. Çinlilerin bu aleti ve bu aletin nasıl kullanılacağını ikinci asırda tanıyarak onu garbe göndermiş oldukları doğru olabilir. Fakat hiç şüphe götürmeyen bir hakikat, İslâm kaptanlarının pusulayı tanıdıklarının 1282 de yazılan bir eserde sureti kat'iyede aşikâr olmasıdır. Bu aletin yine ancak bu sıralarda Fransa ve İtalyada malûm olduğu anlaşılıyor. Pusulaya ait bir takım ıstılâhların, arapçadan değil, fakat şarktan gelmiş olması, Avrupalıların mîknatîsî iğneye ait havassın ilmini şarktan öğrendiklerini gösterir. Müslümanlar, pusulayı hristiyanlardan evvel kullanmış olsalar bile, müslümanların da onu 1200 tarihinden evvel kullanmadıkları anlaşılır. Belkide tam bu sıralarda pusula müslüman denizcilerinden hristiyanlara geçmiştir.

Müslümanların deniz haritalarına hizmetleri Akdenize ait bakrî haritaların on üçüncü asır sonlarında meydana çıkması da pusula meselesine çok benzer. İhtimalki en eski deniz haritası Cinevizler tarafından yapılmıştır. Bunlar, sahillerin ve adaların mevkilerini gösteriyor. İdrîsî ile selefleri olan İbni Havkal, Bekrînin eserlerinden

Afrika sahillerinin tas tam gösterildiğini gördüğümüze göre islâm denizcilerinin eski haritaların vücut bulmasına ne kadar yardım ettiklerini görürüz.

Müslümanların büyük deniz ticaretleri Iraktaki geniş su yolları islâm devletinin merkezi olan Bağdadı Basra körfezine bağlıyordu. Bu yüzden Hint Okyanusunda seyrü sefer bütün dünya ticaretini harekete getiren bir vasıta oluyordu. Bağdadın büyük tacirleri bu sayede çinin ipeklerini, Hindistanın baharlarını, Kalanın türlü türlü tah-talarını, cevizlerini, tenekelerini elde ediyorlardı ve bütün bu eşya islâm memleketlerinden geçerek Avrupaya varmakta idi. Bu deniz ticaretinin bir kısmı Basra körfezine girmiyor, fakat Aden tarikile Kızıl Deniz limanlarına varıyor ve buradan islâm âleminin garp kısmına erişiyordu. Afrika mahsulâtı da aynı yol ile geliyor, fil dişleri Habeşistanın, Aden karşısındaki Zeyla limanından yükleniyordu.

Müslümanların büyük ticaret kervanları Deniz yolile yapılan bu islâm ticaretinden daha mühimmi kara tarikile ve çöl gemisi olan develerle yapılmakta idi.

Gerçi hazreti Muhammedin zuhurundan çok zaman evvel de ticaret kervanları Asya ve Afrikanın boz kırlarını geçmişti, bununla beraber kervan ticaretini islâm ile tev'em saymağa

alışmış bulunuyoruz. En yakın zamana kadar garp âlemi, çöl nakliyatı itibarile islâm milletlerine tefevvuk edememişti.

Son zamanlarda Suriye çölünde, Arabistanda, İranda, Büyük Sahrada işletilen motörlü vasıtalar ile hava postaları en eski zamanlardanberi devenin geçtiği yollardan geçiyor.

İslâm devletinin bütün revnakile yaşadığı sıralarda kervanlar, bütün ticaret hareketini idare ediyor, hacıları kervanlar Mekkeye götürüyordu. Bundan başka islâm devletinin haricine giden, Hindistan ve Çine, sonra cenubî ve merkezî Rusya, diğer taraftan Afrika ticaret yollarına varan kara yolları vardı.

Müslümanların le de gidiliyordu. Onun için **Hindistan ve** bu taraflarda kervan ticareti, **Çin ticaretleri** diğer yerlerde olduğu kadar mühim değildi. Bundan başka Hindistana giden kara yolu, Efganistan dağlarının sarp yollarile güçlüklerle uğruyordu. Çin ile ticaret yapabilmek için Türk kavimlerinin ikamet ettiği yerlerden geçmek lâzımdı. Bundan başka Çinin en belli başlı mahsulü olan ipek, İranda da istih-sal edilmekte idi. Onbirinci asırda Saman oğullarının devleti sukut ettikten sonra Çin ile kara tarikile ticaret yapmak imkânları bir hayli müş-külleşmişti. Ancak milâdın on üçüncü asrında bu taraflarda, Mongolların yardımı ile ticaret yeniden canlandı.

Şimalî Avrupa- da ve Rusyada İslâm ticaret nüfuzunun daha fazla şimal taraflarında genişle- mesinin sebeplerini anlamak için yalnız yazılı menbalara istinat etmekle kalmayarak Rus- ya, Finlandiya, İsveç ve Norveçin muhtelif yerle- rinde, hattâ İngiliz adaları ile İzlanda da ele ge- çen İslâm sikkelerinin büyük yekûnuna istinat edebiliriz. Bu sikkelerin birçoğu Volga nehrinin orta kısmına düşen Kazanda bulunmuştur. Bunlar sayı itibarile Baltık vilâyetlerinde bulunan islâm sikkelerine tefevvuk etmektedir. İskandinavya ya- rım adasına gelince burada bulunan islâm sikkeleri daha fazla İsveçin cenubu garbî sahili ile Norve- çin cenubunda ele geçmiştir. Bu islâm sikkeleri yedinci asrın sonundan onbirinci asrın başlarına kadar uzanan devre aittir. Belki de islâm tacirle- rinin kendileri şimal taraflarındaki bu yerlere ka- dar varmadılar, çünkü islâm menbalarının anlatı- şına göre Volganın ortalarında bulunan Volga Bulgarlarının memleketi islâm tacirlerle sefaret heyetlerinin vardıkları en son hedeftir. İslâm dini, pek eski bir devirde buralarda yayılmıştı.

Ticaretin takip ettiği yol Maverayi Nehirden Harezmin deltasına gidiyordu. Volganın ağzından başlayarak yukarılarına doğru hareket etmek, pek te kabule mazhar olmuş bir yol değildi. Bununla beraber islâm sikkelerinin bu kadar geniş bir sahada bulunması harsî nüfuzun ittisai hakkında

bir fikir verir ve müslümanların Bulgar çarşılarından, şimali garbîde mukim milletlerin mallarını satın aldıklarını ispat eder.

Şimali Garp milletlerinin en mühimlerinden biri Skandinayalı Ruslardır. Coğrafi eserlerden, bilhassa Makdisî'nin yazılarından müslümanların buralardan neler satın aldıklarını da biliyoruz. Bunlar tilki kürkleri, kunduslar, benekli tavşan derileri, keçi derileri, bundan başka balmumu, un, kalpak, balık dişi, anber, at derileri, bal, fındık, şahinler, kılıç, kalkan, dut ağacı tahtaları, köleler ve davarlardır.

Kölelerin çoğu İslöven milletlere mensuptular. Bunlar İslâm harsini Avrupaya yaymak hususunda pek mühim hizmetler ifa etmişlerdir.

Almanyada dahi izleri görülen bu İslâm - Bulgar ticaretinden başka o devlet merkezleri (İdil) olan Hazerlerle de, Hazer denizi yolile ticaret yapıyordu. Hazer devleti o zamen, İslâm devleti ile Bizans devleti arasında haciz bir hükûmet gibi durmakta ve onun için İslâm devletinin mahsullerini Hristiyan memleketlerine nakletmek işini pek ileri götürmekte idi.

Müslümanların Şarklı, Garplı iki sahaya ayrılmıştı. Fakat ikisinin de en belli başlı ticareti altındı. Asvanın şarkında olan ve İslâm diyarının ötesinde bulunan Bujo, eski Mısır za-

manındanberi altın ticaretile meşhurdu. Müslümanlar Garbî Afrikada, merkezi Nicer Nehri üzerinde bulunması icap eden Gana memleketi ile de altın üzerinde ticaret yapıyorlardı. Fas, Cezayir ve Tunustaki İslâm tacirleri, Cenuba doğru aylarca devam eden seyahatler yapıyor ve Gananın şimalinde on dört günlük mesafedeki Avdagost vahasından geçiyorlardı.

Coğrafyacı İbni Havkal bu havalideki ticaretin ehemmiyetini anlatmak için bizzat kendisinin Avdagost'de Cenubî Fastaki Siclmos şehrinde bir tacir namına yazılan *sak* gördüğünü söyler. Bugün nakdî muamelelerde kullanılan *çek* kelimesi bu *sak* kelimesinden alınmadır.

Bir asır önce bu havalide yapılan ticaret daha mühimdi. Çünkü Mısır ile Afrikanın bu Garp tarafındaki ülkeleri arasında dosdoğru bir yol vardı. Fakat bu yol emniyetsizlik yüzünden bırakılmıştı.

Daha sonraki asırlarda da Afrika, İslâm tacirlerinin, ticaret faaliyetlerine saha olmakta devam etti. Onüçüncü asır muharrirlerinden İbni Saidin, İbni Fatıma adlı muharririn seyahatleri sayesinde Atlas Okyanosunun Senegala kadar uzanan sahillerinden başka, Çat gölünün etrafında yaşayan insanları tanıdığı görülüyor. Fakat müslümanlar nedense Nilin menbalarını tanımayarak bu hususta ancak Batlamyosun sözlerini tekrar etmişlerdir. Bununla beraber Rönesansın Avrupası,

Afrikanın içleri hakkındaki bütün malûmatını ancak islâm menbalarından alıyor, daha sonraları da bu menbalardan başka müracaat edilecek başka bir me haz bulamıyordu.

İslâm-hıristiyan ticaretinde Yahudilerin faaliyetleri İslâm âlemi ile hıristiyan Avrupa arasındaki ticaret, daha yukarıda anlattığımız geniş inkişafa rağmen, ilk önce keskin bir durgunlukla karşılaşmıştı.

Bunun sebebi iki taraf arasında vasıtasız ticaret münasebetleri bulunmaması idi. Mevcut olan ticaret, Yahudi tacirlerin elinde idi. Yahudiler bu sıralarda sırf ticaretle meşgul oluyor ve iki medeniyet sahasında serbestçe hareket ediyorlardı.

Muharrir İbni Hurradazbeh Yahudi tacirlerin Cenubî Fransadan, deniz yolile, Mısır'a gelerek Süveyş berzahını yaya geçtikten sonra yine deniz yolile Hindistana gittiklerini; başkalarının da Suteden kara yolile Mısır'a doğru yol aldıklarını ve Sûriyeden Sine vardıklarını anlatıyor. Bunlar, ekseriyetle İstanbul'a da uğrarlardı.

Bu suretle islâm diyarına Avrupadan evvelce anlattığımız gibi köleler götürüldükten başka Bizans imparatorluğu dahilinden ipekler, Rusya tarafından gelen kürkler ve silâhlar götürülürdü.

Aynı tacirler, Avrupaya misk, kâfur, kimyon ve bunlara benzeyen maddeleri naklederlerdi. Bu

maddeler Avrupa dillerinde asıl isimlerini taşımakta devam ediyor.

Müslümanların Hazer deniz yolile Avrupa ticaretleri İslâm ticaretinin Avrupaya girmesini temin eden diğer yollar, Hazer denizi ile Bizans imparatorluğu arasındaki Hazer devleti, ve Rusyanın yarı barbar, fakat Orta Avrupa ile canlı bir ticaret faaliyeti yapan milletleri idi. Onuncu asırda Bizansın hududunda bulunan Trabzon şehri İslâm ve Yunan ticaretinin bulunduğu en mühim ticaret merkezi idi. Burada birçok islâm tacirleri yaşar, Trabzon hükûmeti gümrük varidatından büyük istifadeler temin ederdi. İspanya hududu üzerinde de vasıtasız bir ticaret yapılmıyordu.

İslâm harsının Avrupaya geçmesinde ticaretin mühim bir âmil olması Bu suretle, İslâm âlemi ile hıristiyanlık âlemi arasında bir bakıma göre, ticarî bir infirat bulunduğundan bahsedebiliriz. Gerçi İslâm seyyahları ve tacirleri, sekizinci asırdan itibaren İstanbul'da ve İtalya şehirlerinde görülüyorlardı, fakat bu çeşit münasebetler onbirinci asırda inkişafa başlayan ve ancak Ehli Salip harplerinin ilk sıralarında teşevvüğe uğrayan ticarî münasebetlerin nüvesini teşkil ediyordu. Eski devirlerin engelleri yıkıldıktan sonra ticaret, islâm harsının Avrupaya geçmesi ve yayıl-

ması hususunda büyük bir âmil olmuş, Avrupa milletleri, ve (Sicilya Kralı Rogerin yaptığı gibi) hükümdarları bu harstan istifadeye hahiş göstermişlerdi.

Ticaret münasebetlerinin müslümanlar ile hristiyanlar arasında açtığı sıkı ve müşterek faaliyetleri, yanı arada vücade getirdiği ticarî muahedeleri ve şirketleri, burada mufassal bir surette mevzuu bahsetmeğe imkân yoktur. Fakat islâm âleminin beş asır süren çalışma eseri olarak topladığı maddî medeniyet Avrupaya akmış; bu servet islâmın araştırmacı ruhu ile en uzak yerlerde bulunan Hint ve Afrika mahsullerinden ibaret değildi, daha önce bizzat islâm memleketlerinin yetiştirdiği, yaptığı tabii ve sınaî mahsul idi.

İslâm sanayii Islâm memleketlerindeki sanayi istihsalı, hususî bir surette inkişaf etmişti. Bu tarzı istihsal, sermayeye dayanmadığı için, islâm hükümdarlarının teşvikine bağlı idi. Sanayi bu tarzda inkişafı, daha sonraları Avrupanın rekabeti ile karşılaştıkları zaman, müslümanların aleyhinde netice verdi. Fakat islâm âleminin refah devrinde bu tarzı faaliyet, sanayi bedii inkişafına yardım etmiş ve onu eşsiz bir yüksekliğe vardırmıştı.

Bu vadide ilk önce mevzuu bahsedilmeğe lâyık olan sanayi, mensucattır. Bunlara ait birçok isimler, bugün umumiyetle kullanılmakta ve islâm

âleminden Avrupaya en çok giren mensucatin hangileri olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında muslin (Musul); damask, (Damaskas) yani Şam; Baldaçın (esas itibarile Bağdatta yapılan bir kumaş) ile daha birçok Arapça, yahut gauze, Koton ve saire gibi Farsça isimler taşıyan bir çok mensucat vardır. Şark halılarının şöhreti ise kurunu vustaya kadar uzanır. [1]

Dikkate değer bir nokta kurunu vustada Alman İmparatorları tarafından giyilen resmî üniformalar üzerinde Arap yazıları bulunmasıdır. Belki bunlar, hristiyanlara avdetinden sonra da islâm fen ve san'atının hüküm sürdüğü Sicilyeye ısmarlanıp orada yapıliyordu.

İslâm mahsulâtı tabiiyesi Tabii mahsuller içinde de islâm âleminden gelme oldukları isimlerinden belli olanlar arasında Portakal, Limon, Kayısı gibi meyveler, İspanak, Enginar, Zafran gibi sebzeler, bugün büyük ehemmiyet kazanan Çivitotu gibi maddeler bulunuyor. Zebercet gibi mücevher isimleri, Ut, Kitar gibi musiki aletleri isimleri de öyledir.

Kâğıt imalini Avrupaya öğretene müslümanlardır Sonra kâğıt imali de, Avrupaya onikinci asırda islâm âleminin geçmişti.

[1] Islâm sanayiinin Avrupa sanayii üzerinde tesiri adlı risale yakında neşrolunacaktır. Orada Islâm sanayii hakkında mufassal malûmat verilecektir.

**İslâm ticaretinin
Avrupada-
ki derin tesir-
lerini gösteren
kelime ve lû-
gatçeler**

Nihayet Avrupanın ticaret lûgatçesi, islâm ticaretinin ve ticaret taamüllerinin, hristiyan Avrupada ticaretin inkişafı üzerinde derin bir tesiri haiz olduğunu gösteriyor. (İsterlin) kelimesi eski Yunancadan gelmekle beraber İngiliz diline Arapça vasıtasile geçmiştir. (traffic = Trafik) kelimesinin Arapça (tefrik) kelimesinden alınma olduğu anlaşılıyor.

Tarife kelimesi mukabilinde kullanılan (Tariff) kelimesinin Arapça (تعريف) geldiği besbellidir. Risk, taré, calibre kelimelerinin de aynı menşee ait oldukları gayet vazih, hergün kullandığımız (magazine) kelimesi de Arapça "mahazin," kelimesinin tıpkısıdır. Fransızcada magasin kelimesi dükkân demektir. Çek kelimesinin Avrupaya nasıl geçtiğini yukarda göstermiş bulunuyoruz, Felemenkçe ile Almancadaki (Wechsel ile Wissel) kelimeleri de aynı derecede Arapçadır. Aval kelimesi de öyle.

Müslümanlar arasında ticaret kanunları nazariye itibarile Kur'an ile Hadise müstenit olmakla beraber ticaret taamüllerinin hepsi de bu kanunlara sığmış idi. Yukarıda verdiğimiz izahat ta bunu apaçık gösteriyor. Bu ticaret şekillerinden biri "muhtıra," kelimesi ile ifade olunuyor ve bu kelime de Avrupa dillerine geçmiş bulunuyor.

"Douane," gibi çok kullanılan bir kelime, Akdeniz limanları arasında ticaret münasebetlerinin muntazam bir surette inkişaf ettiği devri hatırlatıyor. Bu inkişaf garp milletlerinin ticarî teşekkülü üzerinde de derin bir tesir yapmıştır. Garp milletlerinin islâm hükümdarlarile yaptıkları muaheleler, şark limanlarına gönderilen konsolosluklar, beynelmilel ticarete bugün hâkim olan kaidelerin inkişafı namına birer mühim merhale teşkil ediyordu.

Yukarıki mülâhazalardan görülmüş olacağı veçhile Avrupanın islâm âleminden coğrafya ve ticaret noktai nazarından elde ettiği harsî kazanç, bir lâhzanın mahsulü değildi. Bilâkis onbirinci asırdan itibaren başlayan ve onüçüncü asırda Mogol istilâsı sırasında canlanan mütekebil münasebetlere istinat ediyordu. Bundan başka islâm medeniyetinin Türkiye, İran, Hindistan müslümanları, şarkî Hint adaları gibi yerlerde yaşamağa devam etmesi islâm fikir ve âdetlerinden birçoklarının Avrupa memleketlerine geçmesine yardım etti. Fakat onuncu asırda olduğu gibi hiçbir devirde islâm milletlerinin Avrupaya karşı muazzam faikiyetleri görülmemişti. O zaman müslümanlar teali ve refahın en yüksek şahikasında oldukları halde Hristiyan Avrupa ümitsiz bir durgunluk içinde idi.

J. H Kramers

Merciye Kırılı Offa tarafından İslâm dinarına benzetmek üzere basılan altın sikke. Bu sikkede «Offa Rex» kelimeleri, Arap harfleri şeklinde yazılmıştır. Bu da İslâm sikkelerinin her tarafa tedavül edilerek başka sikkelerin basılışı üzerinde müessir olduğunu gösteriyor.

MEHAZLAR

A. Reinaud, Introduction Générale à la Géographie des Orientaux, cilt: I, Géographie d'Aboulféda, Paris 1848.

C. Schoy, The Geography of the Moslems of the Middle Ages (New York), 1924, Sa. 257-69.

K. Miller, Mappae Arabicae, cilt. I—IV, Stuttgart 1926 - 9.

Monumenta Geographica Africae et Aegypti, Youssouf Kamal, cilt III (Époque Arabe), Fasc. 1, 1930.

J. Lelewel, Géographie du Moyen Âge, avec cartes. 2 cilt. Bruxelles, 1852. Atlas, Bruxelles 1850.

C. B. Beazley, The Dawn of Modern Geography, cilt I—II. London 1897-1901; cilt III. Oxford, 1906.

G. Jacob, Studien in Arabischen Geographien, cilt I—IV. Berlin, 1891-2.

Ch. de la Roncière, La Découverte de l'Afrique au Moyen Âge, 3 cilt. Kahire, 1925-7.

Sir Arnold T. Wilson, The Persian Gulf. Oxford, 1928.

G. Ferrand, Relations de Voyages et textes géographiques arabes, persans et turcs relatifs à l'Extrême-Orient des VIIIe au XVIIIe siècles, 2 cilt, Paris, 1913-14.

A. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Mo-

yen Âge, 3 cilt, Leipzig, 1885-6.

W. A. Bewes, The Romance of the Law Merchant, London, 1923.

L. de Mas Latrie, Historical introduction to Traité de Paix et de Commerce et Documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique Septentrionale au Moyen Âge. Paris, 1866.

Al - Muqaddasi, Arapçadan terceme edilmiştir. G.S.A. Ranking ve R. F. Azoo, cilt I 1-4 Calcutta 18917-1910 (Bibliotheca Indica).

Edrisi, Géographie traduite de l'Arabe en Français d'après deux mss. de la Bibliothèque du Roi et accompagnée de notes par Amédée Yaubert. Paris, 1836-40, 2 vols.

C. Barbier de Meynard, Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées adjacentes, extrait du Modjem al-Bouldan de Yaqout et complété à l'aide de documents arabes et persans, Paris 1861.

Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa, 1325 - 54; H. A. R. Gibb.

Pierre d'Ailly, Ymago Mundi, Par: Edmond Burn, cilt I. Paris 1930.

Fihrist

Sahife

- 4 İslâm devletinin azamet ve vüs'ati
- 7 İslâm devletinin hristiyan Avrupa üzerindeki nüfuz ve tesiri
- 8 Müslümanlar Avrupanın medeniyet selefleridir.
- 9 Müslümanların coğrafya tetkikleri
- 11 Arzın mintakalara taksimi ve memleketler hakkında malûmat verilmesi
- 12 İslâmda edebî coğrafya mektebinin inkişafı
- 12 Arzı küre gösteren dünya haritası
- 13 Coğrafi realiteye mutabık eserlerin intişarı
- 14 Dünya haritası
- 13 Hususî sahalar hakkında coğrafi tetkikler
- 15 Coğrafi malûmat hakkında tenkitler
- 16 Müslümanların 11 inci asırda coğrafi tetkikleri
- 17 İslâm âleminin uğradığı siyasi darbeler
- 17 İslâmda heyetçi coğrafya
- 18 İslâm irfanının faikiyeti
- 18 Hristiyan saraylarında islâm ulemasının eserleri
- 19 Müslümanların yazdıkları kıymetli seyahatnameler
- 20 Coğrafya kamusu
- 21 İslâm terakkiyatında yeni Türk hamleleri
- 22 İslâmî coğrafya fikirlerini hristiyan muharrirlerin kabulü
- 22 İslâm heyetçilerinin Avrupa ilmi üzerindeki tesirleri
- 23 İslâm coğrafya nazariyesi Amerikanın keşfine saik olmuştur
- 24 İslâm coğrafya nazariyesinden Dante'nin istifadesi
- 25 İslâm denizcilik vüsati
- 25 Hint Okyanosundaki islâm faaliyeti
- 25 İslâm gemilerinin Çin limanlarına varması

- 26 İslâm seyyahlarının Kora ve Japonyaya uzanmaları
- 26 Somatra adasında müslümanlar
- 26 Müslümanların Seylân ve Hindistanla ticaretleri
- 27 Afrikanın şark sahillerinde ve Madagaskarda müslümanlar
- 27 Hint denizyollarının kılavuzları müslümanlardır
- 28 Müslümanlar Güveyş kanalını açmayı düşünmüşlerdi
- 29 Akdenizde hristiyan gemiciliğinin inkişafa başlaması
- 29 Beynelmilel denizcilik lûgatçesinde arapça kelimeler
- 30 Pusula müslüman denizcilerinden hristiyanlara geçmiştir
- 30 Müslümanların deniz haritalarına hizmetleri
- 31 Müslümanların büyük deniz ticaretleri
- 31 Müslümanların büyük ticaret kervanları
- 32 Müslümanların Hindistan ve Çin ticaretleri
- 33 Şimalî Avrupada ve Rusyada islâm ticareti
- 34 Müslümanların Afrikada altın ticaretleri
- 36 İslâm - Hristiyan ticaretinde yahudilerin faaliyetleri
- 37 Müslümanların Hazer deniz yolile Avrupa ticaretleri
- 37 İslâm medeniyet ve harsının Avrupaya geçmesinde ticaret mühim bir âmil olmuştur
- 38 İslâm senayii
- 39 İslâm mahsulâtı tabiiyesi
- 39 Kâğıt imalini Avrupaya öğreten müslümanlardır
- 40 İslâm ticaretinin Avrupadaki derin tesirlerini gösteren kelime ve lûgatçeler
- 41 İslâm medeniyetinin Avrupaya verdiği fikir ve hayat

İZAH

— 17 inci sahifenin 22 inci satırındaki (elliptical) kelimesinin mânâsı (beyzî) demektir.

28 inci sahifenin nihayetindeki cümle şu şekilde olacaktır :

“Hristiyan memleketlerle İslâm memleketleri arasındaki ticaret, her iki taraftan, hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar tarafından mukavemet görüyordu.”

— 29 uncu sahifenin 26 ncı satırındaki “üzerinde,” kelimesi “üzerindeki,” olacaktır.

— 32 nci sahifenin 21 inci satırındaki “yollarile,” kelimesi “yolları yüzünden,” olacaktır.

Asarı İlmiye kütüphanesinde eski harflerle mevcut eserler:

Fiat

210 Safahat (6 kitap)	Mehmed Akif
30 Mehmed Akif (Zatı ve asarı)	Süleyman Nazif
100 Peygamberimiz (Mevlâna Muhammed Ali)	Ömer Rıza
150 Ruhi İslâm (Seyyid Emir Alinin)	” ”
10 İstiklâl mücadeleleri (Ebülkelâmin)	” ”
50 Hazreti Muhammed (Jon Devenportun)	” ”
25 Garpta müslümanlık (Lord Hedleyin)	” ”
150 İntişarı İslâm Tarihi (Arnoldun)	Halil Hali
35 İlmi mabadettabia (Emil Buvarak)	Ferit
125 Metalip ve Mezahip (Poljanenin)	Elmalılı Hamdi
50 Buhranlarımız (6 kitap)	Sait Hıplım Pş.
10 İslâmlaşmak	” ” ”
5 Buhranı fikrimiz	” ” ”
50 Akaidi İslâm (Hüseyin Cisir)	Mustafa Zihni Pş.
50 Dinî dersler (ikinci kitap)	Ahmet Hamdi
25 Granik meselesi	” ”
75 Külliyyatı Şeyhül İslâm	Masa Kâzım
50 Muhaesalül Kelâm	İzmirli İsmail Hakkı
35 Fennin son keşfiyatı	M. Şemsettin
20 Tuhfetür Ragıp	Hacı Zihni
25 Mevaiz (7 Meviza)	Manastırlı
75 Necaibi Kur’aniye	Bereket Zade

- 50 Cihadı Ekber *Mehmed Sadık*
600 Buhari tercemesi (2 cilt mücellet) *Ahmed Naim*
500 Buharii şerifin tamamının tercemesi
(3 cilt mücellet) *Ömer Ziya*
25 Cengiz ve hülâkü mezulimi *Tahir*
7500 Sıratı Müstakim — Sebilürreşat kollek-
siyonu 25 cild meşin ciltli olarak. (Posta
ücreti: Türkiye için 300, hariç için
1500 kuruş ilâve olunmalıdır.)
40 Ahlâkı İslâmiye dersleri *Ömer Nasuhi*
75 Nesayihî Kur'aniye " "
50 Ağaç dikmek *Ahmet Nazmi*
ç0 İslâmda tese'ül yoktur " "
50 Nazariyatı fıkhiye ve âdatı milliyeye *Nusret*
55 Askere din dersleri *Cevdet*
50 Ana Baba hakları *Cemal*
10 Muhtasar usulî fıkıh *Ahmet Hamdi*
40 Edebî yazılar *Hafız İbrahim*
1000 Asrı Seadet tarihi 1-9 ciltsiz *Ömer Rıza*
1200 " " " " bez ciltli " "
1400 " " " " meşin ciltli " "
125 Asrı Seadet tarihinin Türkiye için posta ücreti
300 " " " hariç " " "

İHTAR

Yukardaki fiyatlar ciltsizdir. Ciltli arzu edilirse
bez cilt için 25, meşin cilt için 50 kuruş ilâve
etmelidir.

§ Posta ücreti: Türkiye için % 12,5, hariç için
% 25 kuruş ilâve edilmelidir.